

Knapp Éva – Tüskés Gábor szerk.: Az Esterházy család és a magyarországi művelődés. Képek és szövegek a XVII–XIX. századból. MTA BTK, Budapest, 2013. 222 lap

Az Esterházy család tagjai napjainkban egyre nagyobb figyelmet kapnak a politika-, irodalom-, művelődés-, művészet- és zenetörténeti kutatásokban, és hála a különböző kiállításoknak, prezentációknak a nagyközönség is mind többet ismerhet meg e nagy múltú főnemesi család életéből. A művészetpártoló, mecénási, színházi, műgyűjtői, építetói, zenei, irodalmi tevékenységüknek köszönhetően a család egyedülálló szerepet töltött be a magyarországi művelődésben, udvaraik a korban jelentős kulturális központokként működtek.

Az antológia Esterházy Pál halálának 300. évfordulóján az „Irodalom, művészet, barokk reprezentáció Esterházy Pál udvarában” című nemzetközi tanácskozás alkalmából jelent meg. Jóllehet a mostanáig napvilágot látott kiadványokban már alaposan tárgyalták a különböző művészeti részterületek és a család kapcsolatát, az Esterházyak és a művelődéstörténet viszonyrendszerének egészét bemutató gyűjtemény eddig nem készült. Az antológia jelentőségét leginkább ebben az összetettségen határozhatjuk meg. Az irodalmi vonatkozásokon kívül például a képtárral, a kincstárral és Esterházy Pál zeneszerzői tevékenységével kapcsolatos dokumentumok is bekerültek a kötetbe.

A könyv tudományos ismeretterjesztő céllal készült, mégis rávilágít azokra a kiaknázatlan területekre, amelyek alaposabb feltárára szorulnak. Ezek közé tartozik többek között Esterházy Pál irodalmi tevékenysége, az Esterházy-könyvtárak leltárba vétele, a családi ikonográfiát feldolgozó katalógus megjelentetése, valamint a főúri családhoz kapcsolódó különböző minőségű szövegek nyelv- és stílustörténeti vizsgálata.

A kötet kronologikus felépítésű: Nyáry Krisztina – Esterházy Pál *Rövid krónikája* (1624–1689) az első és Fejér György Eszterházáról szóló *Utazásbéli jegyzetei* (1824) az utolsó írás. A szövegeket a témához illeszkedő korabeli képanyag egészíti ki: a kötet összesen ötven szöveget és ezek illusztrálására ugyanennyi sokszorosított grafikát tartalmaz. Kép és szöveg szoros egységet alkot, gyakran tartalmi, személyi, földrajzi vonatkozásban is egymáshoz kapcsolódnak. A közölt forrásanyag javarészt ugyan már szerepelt különböző szakmai publikációkban, de együtt, ebben az összeállításban még nem jelent meg, és a szűkebb szakmán kívül a szélesebb közönség egyáltalán nem vagy csak kis részben ismerhette.

A körültekintő válogatásnak köszönhetően az antológia többféle szempontból láttatja a család történetének mintegy kétszáz éves időszakát. Az irodalmi, művészeti, zenei élet jelentős személyiségeivel találkozhatunk a szemelvényekben, amelyek egyben felidéznek hétköznapi, történelmi, ünnepi eseményeket, korszakos tetteket, apró mozzanatokot, érzelmeket, műtárgyakat, épületeket és tájakat is.

Hangsúlyos szerepet kapott a kötetben Esterházy Pál herceg, aki politikusi, államférfíui, katonai tevékenysége mellett nemcsak művészetpártoló, hanem maga is művész volt. A szövegek bő ötöde tőle átirásmatik. A család többi jelentős tagjai közül Esterházy Miklós, Esterházy Imre, Esterházy Ferenc, Esterházy „Fényes” Miklós, Eszterházy Károly és Esterházy (II.) Miklós írásait olvashatjuk a kötetben. De nemcsak az Esterházy család tagjait szerepeltetik szerzőként a szerkesztők, hanem azokat a neves korabeli írókat, költőket is, akiknek a műveiben a család valamelyik tagja megjelenik: Gyöngyösi István, Mikes Kelemen, Bessenyei György, Ányos Pál, Kazinczy Ferenc, Berzsenyi Dániel.

A szövegek időbeli eloszlása egyenletes, több esetben azonban nem teljes terjedelmükben olvashatók, hanem jellemző részletekkel találkozunk. Ezzel a kiemelés, a hangsúlyos részletek bemutatása és a figyelemfelkeltés volt a szerkesztők célja, ugyanakkor a mű egészére jellemző műfaji, szerkezeti, poétikai és retorikai sajátosságok olykor elkerülhetetlenül a háttérbe szorulnak.

A válogatásban többségében magyar nyelven született írások találhatóak, de van néhány latinból és németből készült fordítás is. A szövegek közreadása nem egységesen történt. A művek egyik részét mai átirásban közölték a régies írásmód jellegzetességeit különböző mértékben meghagyva, másik részük betűhív átirat, a harmadik csoportot a fordítások alkotják, amelyek a mai helyesírást követik. A két évszázados időszakból nagyon eltérő minőségű szövegkiadásokkal dolgoztak a szerkesztők, ezért sem lehetett céljuk az írásmódok egységesítése. A szemelvények és a képek pontos forrásmegjelölése a kötet végén egybegyűjtve található. A borító igényesen megtervezett, és mind a papírmínőség, mind a tipográfia megválasztása hozzáértéssel történt.

Két fő vonulat rajzolódik ki a kötetből. Az egyik a kronológia, amely nem egyszerűen időmetszet a család életéből, hanem különféle történeti folyamatokat is jelöl. A másik a műfaji-tematikai: a műfajok, témák ismétlődése és ebből a szempontból az állandóság a meghatározó.

A kötetet lapozva Nyáry Krisztina és Esterházy Pál már említett családi krónikáját követően négy írást találunk Esterházy Miklóstól: a *Gondolatok az ország védelméről* című politikai témájú értekezést, majd végrendeletét, és két levelét, amelyből a Rákóczi Györgyhoz írott hivatalos, míg a Lónyai Zsigmondhoz írott inkább személyes hangvételű. Esterházy Pál írásai a kötet jelentős részét foglalják el. Legkorábbi prózai írása: *Visszaemlékezése ifjúkorára*, de megtaláljuk jelentősebb költeményeit is, például *Az világnak mulandó voltáról*; *Az szerencse forgandóságának nem köll himni* stb.; továbbá a Zrinyire emlékező *Mars Hungaricus* részletét; levelei közül az egyik Esterházy Orsolyához írottat; egyéb prózai írásaiból a *Förtői csudálatos boldogságos Szűz képét* és a *Tizenhetedik szombat* című művének részletét; végezetül 1678-as végrendeletét. Hoffmann Pál *Prédikációja* Esterházy László és testvéreinek temetésére, valamint Gyöngyösi István *Palinódia (Kesergő Nimfa)* című, Esterházy Pálnak ajánlott költeménye az időrend miatt beékelődik Esterházy Pál írásai közé. Vargyassi András emelkedett hangvételű halotti beszédében emlékezik Esterházy Pálról; Mikes Kelemen a *Törökországi levelek* néhány részletében Esterházy Antal halálát eleveníti fel.

Az irodalmi szövegek után egy történeti és művészettörténeti szempontból egyaránt jelentős dokumentumrészlet következik: *A fraknoi kincstár leltára 1725-ből*. Ebből megtudhatjuk, hogy a számozott almáriumokban milyen nemesfém, drágakő ékszereket, dísz tárgyakat őriztek. A leírások több esetben részletesen taglalják a tárgyak alkotóelemeit is. A legenda műfaját képviseli Esterházy Imre *Alamizsnás Sz. Jánosnak alexandriai pátriárkának élete* című művének részlete. Esterházy Ferenc pápai építkezéssel kapcsolatos levelét Padányi Bíró Márton etimológiai fejtegetésre alapozott gyászbeszédének részlete követi. Jogi témájú írás *Joseph Haydn eszterházai szerződésének* részlete, amely zenetörténeti kuriózum. A továbbiakban két levelet is találunk a zeneszerzőtől: az egyiket Esterházy Miklós herceghez írta hivatalos ügyben, a másik az egyik szerzeményéhez írt kísérőlevél, az előadókknak szóló utasításokkal. Bessenyei György *Az Eszterházi vígasságok és Delfén* című művének részletei eleven hangulatfestésükkel keltenek figyelmet. Tárgyszerű ismertetést olvashatunk *Ferdinánd főherceg és a bécsi udvar Eszterházán* címmel. *Esterházy Miklós herceg utasítása a színház működésére* a színház életébe enged bepillantást. Ezután verses darabok következnek: Dallos Márton rímekbe szedi Eszterháza leírását, Anyos Pál Esterházy Pált köszönti *Nagyméltóságú Galanthal Gróf Eszterházi Pálnak pécsi püspökségre lett felemeltetését inneplő versek* címmel.

Művészettörténeti forrás Pálffy János: *A Magyar Királyság-beli eszterházai hercegi kastély leírása* című munkája. Színháztörténeti dokumentum a *Franz Diwald társulata Eszterházán* című írás. Személyes hangvételű, árnyalt jellemrajzot adó szemelvény *Kazinczy Ferenc látogatása Eszterházy Károlynál Egerben. Az Eszterháza leírása* rövid, tárgyyszerű bemutatás, személyes megjegyzésekkel. Expresszív hangú írás, műfajában azonban eltér az előzőektől *Joseph Haydn levele Genzingernekhez. Vályi András leírása Eszterházáról* tárgyyszerű, aprólékos bemutatást ad a „Magyar Verszáliá”-ról. *Esterházy Károly végrendelete* az előbbiektől eltérően már sokkal szikárabb, tömörebb stílusban íródott. Berzsenyi Dániel Esterházy (II.) Miklóst dicsőítő verse után következik egy, a kötetben eddig nem szereplő, műfaj: *Híradás Joseph Haydn budai hangversenyéről*. Az 1800-as évet átlépve Esterházy (II.) Miklós két hivatalos leiratát olvashatjuk: rendeletét Haydnhoz és utasítását a grafikai gyűjtemény új rendezésére. Haydn Antonio Polzinellihez írott köszönőlevele a hercegi zenekar meleg hangú elismerése. Végül Fejér György *Utazásbéli jegyzetek [...] Eszterházáról* című leírása zárja a sort.

Az időrendben közölt szövegek rávilágítanak az egymást követő nyelvi, kifejezésbeli, nyelvhasználati, mondat- és szövegalkotási formák alakulására, és megfigyelhetjük az írásmódok egyének és korstílusok szerinti változását.

Az antológia darabjai műfaji szempontból rendkívül változatosak: a már említett műfajokon kívül található köztük például napló, vallásos és politikai elmélkedés, memoár, lírai költemény, tudósítás, úti jegyzet, beszámoló. Ebből is látszik, hogy nem kizárólag szépirodalmi művek bemutatása volt a cél, hanem olyan szövegek közreadása, amelyek történeti, művelődéstörténeti szempontból jelentősek, és gyakorlati oldalról mutatják be a család tagjait. A műfajok időbeli változását is érzékelteti a kötet. Így például a halotti beszédek vizsgálatával kijelölhetjük a közölt darabok helyét a műfaj történetében.

A válogatás alapján a kifejezésmód, stílus, hangnem felől közelítve is megfigyelhetjük a szövegek változatosságát. A levél műfajában például találunk az antológiában hivatalos, félhivatalos, személyes és érzelmeiktől telített írást is. A fennkölt, túlaradó, bonyolult, többszörös alárendelésű körmondatoktól a könnyed, hangulatfestő ábrázolásokon át a letisztult, tömör, tárgyilagos kifejezésmódig mindenre találunk példát. A költők, mint például Berzsenyi, Ányos stb., dicsőítő módon, nagy párosszal verselték meg a család jelentős tagjait. Ugyanakkor találkozhatunk a szemelvények közt kifejezetten kritikus hangvételű szövegekkel is, mint például *Joseph Haydn levele Genzingernéhez* vagy az *Esterháza lerása*.

A közölt szövegek tanúsága szerint a 17. század végén szembetűnő a törekvés a táji szélsőségektől mentes, kiegyenlítettebb nyelvhasználati típus kialakítására. Látható az is, hogy a 18. század elején a magyar szó- és kifejezéskészlet viszonylag szegényes volt, jobbra latin terminológiai megfelelőket találunk, és nem beszélhetünk szókészleti, frazeológiai, mondatszemantikai, stilisztikai normarendszerről. A hang-, alaktani és helyesírási normarendszer is csupán a legműveltebbek körében volt ismeretes. Megfigyelhető, hogy a 18. század második felében az írók többnyire táji elemeket őrző beszélt nyelven írtak. Ám egyúttal az írott nyelvi egységesülés is halad előre, és a szerzők többsége az egységes irodalmi nyelv létrehozásán fáradozik. A közzétett írások tükrében érdemes lenne megvizsgálni az Esterházy család szerepét az irodalmi nyelv és a sztenderdizálódás kialakulásában, és még ha nem is tudatos nyelvművelőként tevékenykedtek, de írásaik és az általuk ösztönzött írások révén bizonyára hatott az ezekben használt eszközkészlet.

Mint említettem, a magasabb írásbeliség megnyilvánulásai mellett nem írói igényű köznyelvi szövegekkel is találkozunk a kötetben. Az irodalmi szövegek erősen hozzájárultak a köznyelv kialakulásához a korban zajló nyelvi folyamatok eredményeképpen. Érdemes lenne a fentiek tükrében is megvizsgálni a közölt szövegeket. Néhány a lehetséges szempontok közül: az irodalmi nyelv kialakítását előbbre vivő írók hogyan viszonyultak a tájnyelvi elemek irodalmi szintre emeléséhez; mi az irodalmi és köznyelv viszonya; megjelenik-e valamilyen sajátos nyelvi attitűd a szövegekben, melyek a nyelvi igényesség jegyei; milyen formában jelentkeznek a korstílusok meghatározó jegyei; számolhatunk-e a hagyomány, az újítás és a szellemi élet külföldi hatásaival. A szókincs jellegét kutatva a lexikai elemeket is érdemes különböző szempontok (pl. tulajdonnevek, terminológia, tájnyelvi szavak) szerint csoportosítani. Vajon mennyire rajzolódnak ki a különféle típusú szövegváltozatokból az egyedi stílusjegyek?

A kötet jelentőségét elsősorban abban látom, hogy a szövegek együttes közreadásával a szerkesztők egy olyan egységet hoztak létre, amely időben előrehaladva mutatja az állandóságot és a visszatérő elemekben a változást. Pillanatfelvételeket kapunk egy főúri dinasztia kétszáz éves történetén keresztül a korabeli írásbeliség megnyilvánulásának változatos formáiról, irodalmi és nem irodalmi vonulatairól. Bár a szövegek közlésmódjának különbözősége, valamint a terjedelmesebb írások rövidítése miatt közvetlenül nem végezhetők el bizonyos grammatikai vizsgálatok, a lehetséges kutatási témák kijelölésében és a koncentrált áttekintésben egyaránt hasznos ez a gyűjtemény. Szerteágazó képet kapunk az adott időszak nyelvi, stílusbeli gazdagságáról az Esterházy családhoz kapcsolódó szövegeken keresztül. Nem egyes részterületek kiemelése és alapos bemutatása volt a cél, hanem az arányokra ügyelve a magyar művelődéstörténetben betöltött jelentőség érzékeltetése. További kutatások jó kiindulási pontja és ösztönzője lehet a kötet, amely egyben jól példázza a különböző tudományterületek összekapcsolásának a szükségességét.

Kiss Margit

tudományos munkatárs
MTA Irodalomtudományi Intézet

Vilmos Bárdosi–María Isabel González Rey: Dictionnaire phraséologique thématique français–espagnol. Diccionario fraseológico temático francés–español. Lugo, Editorial Axac, 2012. 364 lap

Szerencsés dolog az, ha két nemzetközi híró és hasonló szellemiségű kutató egymásra talál. Bárdosi Vilmos és María Isabel González Rey esetében pontosan ez történt: kettejük – egy konferencián induló – szakmai együttműködésének eredményeként született meg e tematikus szótár. María